

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 3 2013 | ÅRGÅNG 17

Bokförlaget THALES

LENA ANDERSSON: *Förnuft och högmod: artiklar, prosa, pjäser*, Stockholm: Natur & Kultur, 2011

Boken samlar texter – kolumner från DN och *Fokus*, teaterpjäser och ett sommarprogramsmanuskript – kring teman som monarki eller republik, religion eller sekularism, yttrandefrihet, mångkultur, relativism, förnuft, åsiktskonformism m.fl. intressanta ämnen.

Den s.k. Torekovskompromissen från 1971 innebar att Sverige förblivit en monarki men att statschefens uppgifter är rent ceremoniella. En framgång, kan tyckas, för den som anser det viktigt att politisk makt utövas av folkvalda. Genom att avvärja monarkin kan vi tolerera att den fortlever. Numer är institutionen inte olik Kalle Anka på julafton, dvs. något som väldigt många finner glädje och trygghet i och samtidigt inget som är tillräckligt väsentligt för att mobilisera parlamentariska utredningar eller intellektuell debatt och analys. Men till skillnad från Kalle på teve är kanske inte Kalle på Drottningholm helt harmlös? »Ett samhälles jämlikhetssträvan», skriver Lena Andersson, »kan aldrig bli annat än på låtsas så länge en familj är utvald att på livstid beundras, tituleras på ett särskilt vis, normera beteenden, kärleksrelationers beskaffenhet och religionstillhörighet med vidhängande värderingar.»

Det tycks mig som att publicerandet av *Förnuft och högmod* innebär ett klart brott mot 1812 års Tryckfrihetsförordning, där »missbruk» av tryckfriheten t. ex. kan vara »hädelse mot Gud eller gäckeri med Guds ord eller sakramenten; förnekelse af en Gud och ett lif efter detta...; lastliga yttranden om konungen, drottningen eller tronföljaren». Idag lever vi förstås med andra lagar. Likväl är det tydligt att debatten om tryck- och yttrandefrihet inte är över. På en fråga om en uppmärksam film där profeten Muhammed parodierades svarade FN:s generalsekreterare Ban Ki-Moon nyligen följande: »Freedom of expression should be and must be guaranteed and protected, when they are used for common justice, common purpose. When some people use this freedom of expression to provoke or humiliate some others' values and beliefs, then this cannot be protected in such a way».

Denna nykonservativa trend där man beskriver kritik och förlöjligande av religiös tro och religiösa maktinstitutioner som »oansvarigt» återopande eller »missbruk» av yttrandefriheten utgör måltavla för flera av bokens texter. Om själv censur säger hon bl. a.: »Ålägger man sig intellektuella restriktioner förtvinar de områden man inte får beträda. Delar av tankeförmågan dör och faller bort» (s. 423). Tankegången liknar John Stuart Mills resonemang. Antingen har jag fel, och då är det angeläget att jag får höra skälen som så visar. Eller så har jag rätt och motståndarläget fel, i vilket fall det är angeläget att min övertygelse kan *demonstreras* vara den riktiga och inte bara uppbäras som en stelnad dogm. Mills yttrandefrihetsförsvar tycks väsentligen bygga på en bedömning av vad som mest sannolikt för oss till sanningen i olika vetenskapliga och moraliska frågor. Den bästa lösningen är ett slags poppersk marknadsekonomi för idéer på det att förnuftiga deltagare må kunna ta ställning på bästa sätt. Kritik av religioners olika anspråk har naturligtvis ett givet skydd med denna utgångspunkt. Det är mindre klart hur satir, avsiktliga förlöjliganden och olika konstnärliga uttryck kan ges ett analogt skydd. Å andra sidan är det inte helt lätt att se klara gränser här. Ta Monty Pythons film *Life of Brian*. Världen vore torftigare utan den, inte sant? Den är naturligtvis blasfemisk och satirisk, snarare än en del i det sanningssökande som Mill främst tycks vara ute efter att skydda. Dock består en del av filmens blasfemiska satir just i en uppvisning av det idiotiska i att blint lita på vissa idéer som sanningar, farligheten i att låta sig styras av auktoritetens förmaningar utan kritisk granskning osv. Men också kränkande satir som saknar detta didaktiska inslag bör väl få yttras?

Frågan aktualiserar vilket slags rättfärdigande av yttrandefrihet som kan erbjudas. Mill själv var som bekant utilitarist, men det är inget som han blåser upp precis i *Om friheten*, som ofta uppfattas som ett slags libertariansk urkund. Det slags inskränkningar i yttrandefriheten han godtar är alltså desamma som för en »principiell» rättighetsetiker, dvs. »oförrätt» (eng. *harm*) mot andra. När lider någon en oförrätt i kraft av något jag yttrar? Mill ger ett exempel. Det är moraliskt i sin ordning, och bör skyddas i lag, att t. ex. i en tidningstext beskylla spannmålshandlare för att svälta ut

de fattiga. Däremot åtnjuter inte samma yttrande skydd om det utropas inför en uppretad folkhop som samlats utanför en handlares bostad. Handlarna får tåla kritik, t.o.m. bojkott och konkurs, men inte lynchning. Observera att denna inskränkning i en individs yttrandefrihet kan föreligga trots att den oförrätt som handlaren utsätts för begås av en tredje individ som själv är en agent med eget moraliskt ansvar för sina handlingar.

Enligt utilitarismen har jag ju ett ansvar för alla följder av mina handlingar, inklusive andra individers uppenbart omoraliska och intoleranta beslut. Därför bör Jim skjuta en av indianerna när Pedro hotar att annars döda allihop och därför bör jag avstå från spannmålshandlarhets om det riskerar utlösa fysiskt våld. Vad har nu detta med Lena Andersson att göra? Jo vi tycks ha hamnat i den situationen att kritik och häckel av t. ex. islam och islamska trossatser och värderingar är helt och hållet analog med Mills agitator som bör avstå från kritik och häckel utanför spannmålshandlaren's hus om yttrandet kan leda till att någon lider en oförrätt, t. ex. i form av kroppsskada. En moralisk utpressningssituation. Att avstå från utrop som utlöser våld är i normalfallet inte något som inskränker mångfalden av idéer i det offentliga samtalet. Men vilka yttranden är viktiga nog att kompensera mordet på några UD-anställda? Tja, inga alls. Samtidigt är det något djupt otillfredsställande och oacceptabelt med denna sammankletning av olika individers roller och ansvar. Jag ritar och skriver (om jag vill) och du hotar och mördar (om *du* vill). Det senare är på ditt moraliska konto, inte mitt. Denna någorlunda senkomna aspekt på yttrandefrihetsfrågor ställer det traditionella liberala *harm to others*-försvaret inför svåra utmaningar. Andersson uttrycker sorg inför den självpåtaga tystnad som denna belägenhet givit upphov till: »Rädslan kväver fantasin och motivationen. Jag blir själv varnad av vänner att skriva religions-satir, förlaget undrar halvt på skämt om de kommer att behöva anlita livvakter inför nästa bok.» (s 425) Och vidare att en »invändning brukar här vara att det bara är en tvekamp mellan den enes okränkbara värden, yttrandefriheten, och den andres lika giltiga, att få ha sina religiösa känslor och symboler i fred» (s. 427).

Att försvara de intolerantas rätt att lämnas oprovocerade ser jag som en motbjudande och hopplös uppgift. Att förekomsten av intoleranta och våldsamma människor utgör skäl att idka självcensur är däremot något som är värt en diskussion. Lika sorgligt som oundvikligt. »Men», skriver Andersson, »yttrandefriheten ska inte böja sig» (s. 428). Man får inget mer precist besked om styrkan i denna norm, dvs. dess motståndskraft mot konkurrerande faktorer inför ett moraliskt beslut. Sveriges förra s-regering tog dock inte normen på större allvar än att den lät Säpo göra påstötning hos det webbhotell som för sverigedemokraternas räkning gjorde de s.k. Muhammedkarikatyrerna tillgängliga på nätet. En pragmatisk åtgärd som likväl, av såväl konstitutionsutskottet som JK, ansågs förenlig med den grundlagsfästa yttrandefriheten och förbudet mot censur. Regeringen kunde förstås istället ha inskräpvt att sådana publiceringar ligger bortom den svenska regeringens kontroll och kanske skickat beväpnad förstärkning till berörda svenska intressen. Det hade varit flott. Men vi vill förstås också sälja vår Arlamjolk och våra Ericssonteleväxlar... Tyvärr har den svenska regeringen nu en gång för alla meddelat världen att den visst kontrollerar vad som kan publiceras i Sverige. Ibland kanske det mest pragmatiska man kan göra är att vara halsstarrig.

En annan religionskritisk klippbok med texter från bl. a. *Dagens Nyheter* gavs ut 1949 och hette *Tro och vetande*. Ingemar Hedenius religionskritik formulerades inom ramen för tre s.k. postulat, förutan vilka ingen meningsfull diskussion i ämnet kunde äga rum. Dessa var att religiös tro innebär ett försanthållande av Guds existens, att de religiösa utsagornas innebörd är begriplig för envar vare sig man är troende eller ej samt tanken att två sanna utsagor inte kan motsäga varandra. Diskussionen kan sedan handla om huruvida det finns goda skäl för att tro att det finns en gud. Hedenius bjöd upp till denna dans, och teologerna accepterade. Svante Nordin beskriver händelseutvecklingen sålunda:

Likt infödingarna i något av 1800-talets kolonialkrig störtade de i anfallsvåg efter anfallsvåg med sina assegajer fram mot fienden som ensam med sitt maskingevär mejade ned dem allteftersom de kom. Det var just misslyckandet, i den bildade allmänhetens

ögon, att återta den förlorade marken som blev en sådan chock för teologerna.

Men det var då det. »Hedeniuskomplexet» höll i sig ett tag men idag rycker väl troende mest på axlarna åt Hedenius »fyrkantighet», »scientism», »förenkling», »förnuftsdyrkan» osv. Jag tror att man kan analysera situationen i analogi med hur Andersson beskriver Torekovskompromissen varigenom monarkin avkläddes formell makt och därigenom kom att överleva med desto större informell dito. Den Svenska kyrkan, särskilt under ledning av förre ärkebiskopen KG Hammar, har utvecklats i en moraliskt progressiv riktning. Man gömmer flyktingar, erbjuder konfirmationsläsning med hbt-perspektiv och kritiserar Israels ockupationspolitik. Samtidigt har man mer eller mindre helt släppt allt som kunde sticka i en intelligent människas ögon. Finns Gud? Det beror på vad man menar, svarade Hammar. Gud är en relation. Och så vidare. Kyrkan har kunnat fortleva genom att förbättra sin moral och släppa metafysiken.

Vi är många som ser fram emot lördagarnas DN-kolumner av Lena Andersson. I det offentliga har hon skapat sig en, ofta kontroversiell, position med utgångspunkt i sanningslidelse och saklighet (om än inte utan beska). Hennes ställningstaganden och generella analyser åberopar såvitt jag kan se aldrig någon bestämd normativ utgångspunkt eller artikulerad samhällsfilosofi. Dimensionen höger/vänster definieras främst av skiljaktigheter i synen på ekonomisk fördelning och därmed förknippade preferenser om statens »storlek» och åtagande. Kring sådana frågor har Andersson inte haft mycket att säga. Det slags upplysningsideal som hon förfäktar skär diagonalt rakt igenom detta landskap. Mycket av det hon säger accepteras rimligen inte av en konservativ person, men också till vänster sitter hon illa (även om det är oklart varför så skulle behöva vara). Hon saknar helt enkelt politisk hemvist. Kanske är det just det som gör hennes skriftställning så stimulerande och intressant.¹

→

Henrik Ahlenius

Noter

1 Henrik Ahlenius recension av Lena Anderssons bok skrevs innan de träffats och inlett ett samarbete kring podcasten *Sanningen*.